

NIEUWSBRIEF 143

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, januari 2013

Van het bestuur

Groningen-special!

Het Grafisch Centrum in Groningen bestond in 2012 vijftig jaar. Het bestuur van Drukwerk in de Marge feliciteert het Grafisch Centrum van harte met het bereiken van deze mijlpaal.

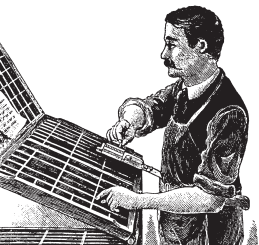
Op de valreep biedt deze nieuwsbrief, die tijdens de laatste dagen van 2012 in elkaar wordt gezet, gelegenheid om dat lustrum kracht bij te zetten. In dit nummer treft u dan ook een keur aan artikelen over het Grafisch Centrum aan, en bovendien een prachtig, in Groningen gedrukt middenblad.

Bij het omslag

Drukwerk in de marge en mijn sociolinguïstisch onderzoek in Engeland hebben iets gemeen. Bij mijn onderzoek naar het verdwijnen van een bepaalde klank in een dialect maak ik gebruik van oscillografische meetgegevens van stemklanken. Deze worden op een scherm zichtbaar gemaakt als geluidsgolven die bestaan uit diverse trillingslagen. Deze lagen zien er uit als op-en-neer gaande streepjespatronen. Iedere laag, ook wel een formant genoemd, heeft een bepaalde frequentie.

Afb. 1: Een oscillografisch meetgegeven uit mijn onderzoek

Zonder verder in te gaan op wat ik allemaal uitspook met die meetgegevens, wil ik deze wel even koppelen aan enkele grafische werken van mijn vroegere buurman in Leiden, de graficus-schilder-dichter-kyudomeester Kees Buurman (1933-1997). Enkele van zijn, vooral op de zen gebaseerde, grafische werken bestaan uit krachtig neergezette lijnen, zoals in 'Elementair landschap'. Toen ik dit werk een keer koos voor een bewerkte lino-afbeelding op een bundeltje van zijn haiku gedichten (2009), viel mij op dat de techniek die Kees gebruikte qua patroon veel overeenkomsten vertoont met de trillingslagen van menselijke stemgeluiden die ik onderzoek. En zo is de cirkel rond. Geluid als schepper van grafische materie.

Afb. 2: Mijn bewerking van Buurman's 'Elementair landschap'

Voor het omslag van deze Nieuwsbrief heb ik gebruik gemaakt van een van mijn meetgegevens. Qua afbeelding vertoont deze overeenkomsten met het hiervoor genoemde werk van Kees Buurman. Ik heb de geluidstrillingen via gutsjes naar een lino-snede vertaald en deze, gelijk de trillingsbeelden, in zwart gedrukt. Hierbij was het nog een hele klus om de door mij gewenste gradaties in de intensiteit van het zwart in één drukgang op het Biotop Natural White papier te krijgen. Met oppervlakkig schuren is dat uiteindelijk gelukt.

Afb. 3: Het gutsen van de lino... Afb.4: ...en het drukresultaat

En zo ziet de lezer van de nieuwsbrief nu een elementair grafisch landschap op het omslag. Met dank aan Kees Buurman en zijn vrouw Adriana. Van haar kreeg ik na Kees' overlijden de Heidsieck degelpers (ooit in gebruik bij Drukkerij Buurman van Kees' vader in Leiden) waarvan hij spaarzaam gebruik maakte.

Afb. 5: De Heidsieck degel

Ik drukte er nu het tekstdeel op in de letter Gill voor het omslag, de lino werd gedrukt op de Korrex Berlin. Het was de Heidsieck pers die mij op het spoor bracht van het margedrukken in Nederland, daar ben ik Kees en Adriana Buurman nog steeds dankbaar voor:

Ode aan Kees Buurman

*Zwart-wit, grenzen die niet vervagen,
spanningsvelden waarop de krachten
van ratio en emotie samenkomen,
samenvloeien en ontploffen.*

(Deventer, 1998)

Naast mijn werkzaamheden als handboekbinder-boekrestaurator en onderzoeker van de Engelse taal, heeft het margedrukken sinds het begin van deze eeuw een waardevolle plek gekregen in mijn leven. Ik maak daarbij deel uit van zowel de drukkerscollectieven Corps 8 als De Hanzepersen en van tijd tot tijd druk ik kleine oplagen (voornamelijk Engelstalige poëzie) voor belangstellenden in het Verenigd

Koninkrijk, en gelegenheidsdruksels:

Afb. 6: Engelstalige poëzie (2009) voor de fietsclub waar ik lid van ben.

Afb. 7: Gelegenheidsdrukwerk tijdens opnamen van TV Oost in mijn drukkerij/binderij (2009).

Henk Francino,
De Pers Achter de Muren, Deventer.

Bij de Koppermaandagprent

De koppermaandaguitgave van DIDM 2013 staat geheel in het teken van het driehonderdste geboortjaar van de Franse filosoof, wetenschapper en encyclopedist Denis Diderot. Deze man had 'iets' met met het Driekoningenfeest.

In het achttiende-eeuwse Frankrijk was het driekoningenfeest een belangrijke gebeurtenis. In Parijs, in de salon van baron d'Holbach, werd het uitgebreid gevierd. Hier kwam het puikje van de Verlichte geesten van die tijd regelmatig bij elkaar. In dit besloten gezelschap, waarin ook vrouwen werden toegelaten, werd vrijmoedig over de katholieke kerk en de Franse koning gesproken, twee machten die samen Frankrijk in hun wurggreep hielden. Terwijl het hof in weelde baadde en miljoenen verslond, heerste er diepe armoede onder het grootste deel van de bevolking.

De filosoof Denis Diderot was het belangrijkste lid van dit illustere gezelschap; hij was beroemd, want samen met de natuurkundige d'Alembert was hij oprichter en directeur van de *Encyclopédie*. Twintig jaar lang hebben Diderot en d'Alembert, met honderden medewerkers duizenden onderwerpen behandeld. De *Encyclopédie* was het symbool van de nieuwe tijd, die in het teken stond van onderzoek en kennisvergarig.

Driekoningenavond van het jaar 1771 verdeelde het gezelschap onder veel gelach de feestkoek. Iemand zou in zijn stuk de boon aantreffen, wie o wie zou het zijn? Het werd Denis Diderot, de man die nota bene tegen elke vorm van koningschap was. En juist hem werd de papieren kroon opgezet... En laat nu het volgend jaar hetzelfde gebeuren!

Maar nu liet Diderot het er niet bij zitten, als koning mocht je immers rare dingen doen... Thuisgekomen greep hij de ganzenveer en schreef een lang gedicht, dat hij *Les Éleuthéromanes ou les furieux de la liberté*, noemde. Of te wel *De Eleutheromanen of de*

Vrijheidsmaniakken. In dit satirische gedicht trok hij fel van leer tegen koningschap en kerk.

We mogen aannemen dat hij het aan de heren – en dames – van het gezelschap heeft voorgelezen, waarna het in zijn la verdween, zoals zoveel van wat hij schreef. Het was veel te gevaarlijk om zoiets te publiceren! ‘Ik schrijf voor het nageslacht’ zei Diderot altijd.

Pas in de Franse revolutie is *Les Éleuthéromanes* in druk verschenen. Later werd het voornamelijk in Franse anarchisten- en vrijdenkerskringen gelezen. Het was buiten deze kring onderhevig aan zware kritiek. Vooral vanwege de regels: ‘Et ses mains ourdiraient les entrailles du prêtre au défaut d’un cordon, pour étrangler les rois’ ‘En bij gebrek aan een koord vlochten zijn handen de darmen van de priester, om er koningen mee te wurgen’. Diderot was op deze opruiende tekst gekomen door een citaat van de zeventiende-eeuwse priester Jean Meslier.

Denis Diderot werd op 5 oktober 1713 te Langres geboren en stierf op 31 juli 1784 te Parijs. Meer over hem en het gezelschap van baron d’Holbach is o.a. te lezen in *Het verdorven genootschap*. Het boek is geschreven door Philipp Blom en uitgegeven bij de Bezige Bij te Amsterdam, in vertaling van Pon Ruiter .

Geer Wolf

De vertaling van Diderot’s gedicht ‘*Les Eleuthéromanes*’ is van de hand van Geer Wolf. De tekst werd op de Monotype zetselgietmachine in letterverband gegoten in de Lutetia series 255-12, bij de Enkidu-pers. Een aantal kleine Franse citaten is ingevoegd in een tweede kleur, in 24 punt Walbaum. In eendrachtige samenwerking met Alex Barbaix en Martijn van de Griendt werd de tekst gedrukt op de Johannesberger stopcilinder van Drukwerkatelier Het Y.

Voor mij was het drukken op deze pers een hele belevenis. Het zal nog wel enig experimenteren vergen om alle ins en outs ervan te doorgronden.

John Cornelisse

Jaarvergadering Drukwerk in de Marge, 4 november 2012, Leiden

Bubb Kuyper opent de jaarvergadering met een hartelijk welkom aan ieder hier aanwezig.

Over het financieel jaarverslag kan Roosje Keijser nog niet veel vertellen, omdat het jaar nog niet afgelopen is. De afrekening van de huur van de Pieterskerk vorig jaar is meegevallen omdat de tweede termijn is ingetrokken. Verder zijn er geen andere dan gebruikelijke uitgaven geweest. De bedoeling is dat nog even vol te houden en zo een buffertje te bouwen voor het jubileum jaar 2015. De stand van contribuanten staat op 538, vorig jaar 522.

Bubb introduceert Carolien ten Oever, die zich binnen het bestuur bezig zal gaan houden met projecten en in het bijzonder het jubileumproject. Carolien meldt dat suggesties daarvoor van harte welkom zijn.

De Boekkunstbeurs is dit jaar weer in de Pieterskerk gehouden, maar na moeizaam overleg met de kerk. (Hulde aan Karin Cox van de handboekbinders.) De geruchten dat het wel eens de laatste keer zou kunnen zijn worden niet tegengesproken. Mocht er naar een andere locatie gezocht moeten worden dan heeft een centraler gelegen plaats de voorkeur. Tevens zou het goed zijn naar de datum van de beurs te kijken, want naast de boekkunstbeurs is de Beurs voor kleine uitgevers in Paradiso ook in het najaar. Binnen het bestuur is gedacht aan de boekkunstbeurs in het najaar en een meer regionale (margedrukkers-)bijeenkomst in het voorjaar. Als de beurs in Leiden zou blijven zou de Hooglandse kerk nog een optie zijn, met dien verstande dat het dan een eendaagse beurs zou worden, want op zondag wordt daar nog gekerkt.

Er zijn toch ook stemmen die de brede opzet zoals die nu is plezier vinden en er sterk voor pleiten die te handhaven. Margedrukkers en binders gebruiken ook elkaars werk en die brede uitwisseling is goed.

De werkgroep Techniek meldt bij monde van Peter Duijff dat er gewerkt gaat worden aan de technische pagina's op de site, waarop meer informatie en tips te vinden moet zijn.

Over de papieren drukkerslijst, vorig jaar door Doortje de Vries gevraagd, wordt afgesproken dat er een pdf-bestand wordt gemaakt, dat op verzoek door contribuanten te printen is.

Bij de rondvraag stelde Hans van Eijk aan de orde dat het vervelend is dat er zo vaak alleen een E-adres staat (en de naam ontbreekt) bij de berichten die op de site geplaatst worden. Sander Pinkse geeft aan dat klopt, en dat vaak zelfs wordt vergeten een e-mailadres toe te voegen. De tijd ontbreekt om daar achteraan te trekken. Er zal in de richtlijnen voor het plaatsen van een bericht aandacht aan geschonken worden.

Hubert van der Heijden geeft Luuk de Jong een pluim voor zijn informatieve en waardevolle stukje over de techniek (inkt) in de Nieuwsbrief 142.

Sander geeft de aantallen van Drukwerk in de Marge deelnemers aan de beurs: 75 tegen 60 in 2011, 215 meter tegen 190 in 2011. Over de bezoekers: Gisteren zijn er 700 betalende bezoekers geweest en 80 met een toegangskaart uit de Nieuwsbrief.

De Puettmann-prijs wordt dit jaar toegekend aan Het Feest der Poëzie, die hun drukwerken maken met hulp van de Stichting Lettergieten en Martijn van der Griendt. Zij zullen op een later tijdstip vandaag de wisselgrafiek en de prijs € 100 te besteden op de beurs ontvangen.

Bubb wenst ieder een genoeglijke dag toe met vanmiddag een nepdominee in een nepkerk. Het drukje van Dominee Gremdaat zal straks ook aan de standhouders uitgereikt worden.

Silvia Zwaaneveldt

Grafisch Centrum Groningen 1962–2012

Het Grafisch Centrum Groningen werd in 1962 opgericht op initiatief van leden van De Ploeg. Daarmee ging voor de Groningse kunstenaarsvereniging een wens in vervulling die al vanaf de jaren 20 had geleefd: een gemeenschappelijk atelier met plaats voor drukpersen en andere ruimtevretende faciliteiten voor het maken van etsen, litho's en houtsneden. In 1970 werd het Grafisch Centrum als zelfstandige stichting losgekoppeld van De Ploeg, en rond dezelfde tijd veroverde ook de typografie een plek tussen de grafische technieken die er beoefend konden worden. Er kwamen twee Korrex-proefpersen en een nog altijd uitdijende hoeveelheid letter en zetmateriaal.

In de afgelopen vijftig jaar is het Grafisch Centrum uitgegroeid tot een ontmoetingsplek voor grafici van allerlei pluimage en cursisten die er kennismaken met een techniek om daarna niet zelden over te stappen op een andere. Wat al deze mensen bindt is het drukken op en met (al dan niet zelfgemaakt) papier.

Vriendenboek 'ontmoetingen op papier'

Ontmoetingen en papier – ontmoetingen op papier: bij het bedenken van een toepasselijk verjaarscadeau voor onze vijftigjarige (een vriendenboek, natuurlijk)

kwam de titel als vanzelf uit de lucht dwarrelen. We vroegen een paar dozijn grafici met meer of minder innige banden met de jubilaris om een bijdrage te leveren met dit thema in gedachten. De uitnodiging bood allerlei aanknopingspunten die gretig werden opgepakt, uitgewerkt, en zelfs woordelijk gerecycled in de bijdrage waarmee het boek opent. Menigeen had aan de titel al genoeg, speelde met de woorden of schreef of vond een tekst met een ontmoeting als onderwerp. De suggestie om voor deze gelegenheid een samenwerkingsverband te zoeken sloeg aan en leidde niet alleen tot typografie in het kwadraat, maar ook tot coproducties van drukkers en andersoortige grafici. Mede daardoor valt dit feestproject op door het grote aandeel van ontmoetingen tussen tekst en beeld: illustraties in prentvorm of ingenieus opgebouwd uit letters, lijnen en ornamenten op een ondergrond van overwegend opmerkelijk neutraal papier. Dat wacht nu op de ontmoeting met lezers en kijkers.

Presentatie

Op 27 oktober vond de feestelijke presentatie van Ontmoetingen op papier plaats in aanwezigheid van de deelnemende drukkers. Het eerste exemplaar is aangeboden aan de bijna zeventigjarige Feike Boorsma, die als zetter-docent al 38 jaar actief is in het Centrum. Tijdens de presentatie kregen ook de drukkers die een bijdrage hebben geleverd een exemplaar van het boek. Een prachtig gezicht al die drukkers bij elkaar die na het uitdelen enthousiast het werk van hun collega's bewonderden.

Aan het boek hebben de volgende margedrukkers meegewerkt:

Kees Thomassen – De Uitvreter; Antje Veldstra; Henk Francino – De Pers Achter de Muren; Ronald Steur LJC-Pers; Jan Keijser – Avalon Pers; Elze ter Harkel – De Vier Seizoenen; Dick Ronner – Triona Pers; Peter Bekker – Koekanger Handpers; Alex Barbaix en Jaap Binsbergen – Pastei [Tussen Haakjes]; Karel F. Treebus – De vergulde maatlat / Treemapers; Dick Berendes – typografiek; Silvia Zwaaneveldt – De Baaierd; Peter Duijff – De Eierland Pers; Henk ter Bogt – Zorg; Pien Rotterdam – Water Leaf Press; Marja Scholtens en Mark Zuithoff; Magda Lagerwerf; Sjaklien Euwals – De Overkant; Marlies Louwes: Anneke de Vries; Cor Aerssens – Corzun Pers; Maiki Mijnsen – mkwadraatpers; Agnes van Rijen; Dick Jalink – drukkerij 'òl raait'; Janke de Vries – Duindruk; Doortje de Vries – Eikeldoopers; Roel van Dijk – Presse d'Escargot; Sophie Noordam en Feike Boorsma; Hans Horn en Hanneke Briër – Horn & Girl Productions.

Ontmoetingen op papier is te bewonderen op: www.mijnalbum.nl/Openbaar
Voer bij de vraag postcode: 9724JJ in.

Stichting Grafisch Centrum Groningen. www.grafischcentrumgroningen.nl

Bij het binnenblad van het Grafisch Centrum Groningen

Grafiekwerkplaats Grafisch Centrum Groningen sluit op Koppermaandag 2013 haar vijftigjarig jubileum af: o.a. met dit binnenblad in de Nieuwsbrief van Drukwerk in de Marge. De drukkerijen van Academie Minerva en het GR-ID (v.h. Grafisch Museum Groningen) hielpen bij de productie van het binnenblad.

[[[Logo Grafisch Centrum Groningen]]]

Het Grafisch Centrum Groningen heeft in de loop van zijn bestaan verschillende logo's gehad, waarvan de op het binnenblad gebruikte prachtige vervlechting van de letters C en G er één is. Tot half december 2012 was de ontstaansgeschiedenis van het oude logo in de vergetelheid geraakt. Ook was er onduidelijkheid over de juiste positionering van het logo. Bij het maken van het binnenblad is het logo als in een patroon op vier manieren gebruikt. Gekoppeld aan de lijst van docenten, cursisten en vrijwerkers typografie van het Grafisch Centrum, werd gekozen voor wat de meest voor de hand liggende positie leek. Het toeval wilde dat het Grafisch Centrum tijdens het drukken van binnenblad in het bezit kwam van een brief uit 1973, waaruit blijkt dat Jan van Wissen de ontwerper is geweest van het logo. Daarbij is hij waarschijnlijk geïnspireerd geraakt door het logo van de kunstenaarsvereniging De Ploeg, waaruit het Grafisch Centrum is voortgekomen. Opvallend: Van Wissen ontwierp zijn beeldmerk met de opening naar beneden. Zelfs op een plek die oude technieken nieuwe vleugels geeft, verdwijnt wel eens kennis. Om vervolgens weer op te duiken!

Grafisch Centrum Groningen op officiële postzegel

Het Grafisch Centrum Groningen heeft ter gelegenheid van zijn vijftigjarige bestaan twee officiële postzegels uitgegeven. Ze zijn ontworpen door Hans Tent (gestileerde pers) en Peter Gerrits (tekst 50 jaar). De postzegels werden in juli door twee jury's gekozen uit een vijftigtal ontwerpen van vrijwerkers, cursisten en docenten van het Grafisch Centrum. Tijdens de koppermaandagviering op 7 januari 2013 wordt de door Hans Tent gemaakte eerstedagenvelop met de beide postzegels onthuld.

De eerstedagenvelop kan besteld worden bij coördinator Hans Horn.

Verkenningen rond een 'Groningse School' van margedrukkers

In het voorjaar van 2011 vroegen we (samen met Maiki Mijnsen en Hans Horn) enkele tientallen drukkers om een bijdrage te leveren aan het jubileumproject *Ontmoetingen op papier* voor het Grafisch Centrum Groningen [zie elders in deze nieuwsbrief]. We wilden het deelnemersveld niet beperken tot de kring van typo- en andere grafici die in en rond het Grafisch Centrum werkzaam zijn, maar nodigden ook margedrukkers uit van elders. Toen de bijdragen afgelopen voorjaar begonnen binnen te komen, viel ons hoe langer hoe meer op dat er verwantschap bestaat in het werk van de Groningse drukkers die deelnamen – Maiki Mijnsen, Marlies Louwes, Henk ter Bogt, Elze ter Harkel, Janke de Vries, Dick Ronner en wijzelf, Pien Rotterdam en Anneke de Vries. Sterker nog, ook een aantal Groningse typografen die om verschillende redenen niet aan het project meededen, blijken tot deze 'school' te behoren: Hester Verkruijsen, Anne de Boer, Ruth Hohe-Daan, Frederiek Scholte. Waarin zit 'm deze verwantschap? En waar komt ze vandaan?

De eerste belangrijke overeenkomst die ons trof is de sterke eenheid van tekst en beeld. Daarbij valt op dat de drukkers van de 'Groningse School' terughoudend zijn in het gebruik van illustraties in andere grafische technieken. In plaats daarvan gebruiken ze tekst als beeld, zoals Maiki Mijnsen bijvoorbeeld doet in haar bijdrage aan *Ontmoetingen op papier*. Zij heeft een pagina gevuld met grote houten letters afgedrukt in aflopende tinten grijs, die aan beide zijden uit beeld lopen midden in de gevormde woorden, en die daarmee meer leesbaar worden als beeld dan als tekst. Ook geven Groningse drukkers vaak typografisch materiaal een 'oneigenlijke' rol als onderdeel van het tekstbeeld om zo de betekenis van de tekst te versterken. Een voorbeeld is de bijdrage van Marlies Louwes aan *Ontmoetingen*, 'Een tuin om te zitten', waarin een complexe tuinplattegrond is opgebouwd uit zetmateriaal, en waarin de rollen tussen beeld en tekst haast zijn omgedraaid, zodat de tekst het beeld aanvult in plaats van andersom. In dit verband willen we ook het werk noemen van de dit voorjaar overleden Hester Verkruijsen, die op unieke en speelse wijze literaire teksten en fragmenten inbedt in composities van typografisch materiaal. Ook vult ze pagina's met subtiele en kleurrijke beelden opgebouwd uit vele drukgangen van lijnen en cirkels. Typerend voor de drukkers van de 'Groningse School' is ook dat het totaalbeeld vaak wordt bepaald door het verband tussen het bedrukte deel en het onbedrukte deel van het blad (waarbij soms ook elementen worden ingeplakt of clichés ingevoegd). Kijkend naar de bijdrage van Henk ter Bogt in *Ontmoetingen*, '57 – 50 = 7', zien we een bladvullende, luchtige en evenwichtige compositie van woordgroepen en ornamenten, die een harmonieus

geheel vormen binnen het gegeven paginaformaat en tegen de achtergrond van het gekozen papier. In het verlengde hiervan zien we bij veel drukkers een keuze voor bijzondere of handgemaakte papersoorten als drager, die als achtergrond een sterke bijdrage leveren aan het geheel. Zo is de bijdrage van Elze ter Harkel gedrukt op ‘historisch’ papier uit de nalatenschap van de Groningse kunstenaar Johan Dijkstra dat prachtig samengaat met het waterige afwrijfsel dat hij maakte van een putdeksel dat, sterk golvend, haast aan de boekvorm probeert te ontsnappen. De bijdrage van Pien Rotterdam bevat een gedeeltelijk los liggend vel van handgemaakt abaca papier waarin met zeer fijne papierpulp een landkaart is gedrukt.

Het is natuurlijk beslist niet zo dat de Groningse margedrukkers hierin uniek zijn – de kenmerken die bovengenoemde drukkers en de andere drukkers van de ‘Groningse School’ verbinden zijn ook te vinden bij veel drukkers van buiten Groningen. Verder zijn er natuurlijk ook verschillen: sommigen drukken vooral teksten van anderen, anderen alleen teksten van eigen hand; sommigen maken vooral grote of kleine boeken, anderen hebben een voorkeur voor grote of kleine prenten of druksels; maar toch: er is een opvallend ‘air de famille’, vooral omdat men meer naast elkaar dan met elkaar werkt. Eén verklaring voor die overeenkomsten ligt voor de hand: een belangrijke bindende factor is het Grafisch Centrum, waar al deze drukkers cursist zijn of ooit zijn geweest. Dat komt niet doordat er daar een stijl of manier van werken wordt opgelegd, maar juist doordat beginnende drukkers veel ruimte krijgen voor eigen initiatief: iedereen werkt vanaf de eerste les aan eigen projecten, leert de beginselen van het zetten en drukken van de docenten, veteraan-zetter Feike Boorsma en Marlies Louwes (die in 2009 Gerard Bolman opvolgde), en wordt vervolgens vrijgelaten om daarmee eigen wegen te bewandelen. De grote hoeveelheid materiaal die op het Grafisch Centrum beschikbaar is, nodigt natuurlijk verder uit tot experimenteren. Daarbij moet worden aangetekend, dat de Groningse drukkers weliswaar ieder op eigen manier de grenzen verkennen van de technische en esthetische mogelijkheden van oneigenlijk gebruikt typografisch materiaal, maar uiteindelijk toch te maken hebben met vaste maten en andere beperkingen die in het materiaal besloten liggen. Dit kan in ieder geval al voor een deel de overeenkomsten in vorm tussen de Groningse drukkers verklaren. Een verdere stimulans voor typografen met experimentele neigingen is de gelegenheid tot vrij werken: menig cursist begint na verloop van tijd de beperking van die éne avond per week gedurende een paar maanden per jaar te voelen en maakt de overstap naar het gebruik van het Grafisch Centrum als grafiekwerkplaats. Niet alleen de materiële faciliteiten die er worden geboden, maar ook de verwante zielen die er actief zijn hebben een aanzuigende en vasthoudende werking. Eén verklaring voor de vorming en bloei van de ‘Groningse School’ is dus de manier

waarop het Grafisch Centrum al decennia functioneert. Is er meer in het spel? Dat zouden nadere verkenningen en idealiter een tentoonstelling kunnen blootleggen.

Pien Rotterdam en Anneke de Vries

Elze ter Harkel, drie pagina's uit 'Aquagate op straat', in *Ontmoetingen op papier. Grafisch Centrum Groningen 50 jaar* (Groningen 2012)

Henk ter Bogt, pagina uit '57 – 50 = 7', in *Ontmoetingen op papier. Grafisch Centrum Groningen 50 jaar* (Groningen 2012)

Marlies Louwes, 'Een tuin om te zitten', in *Ontmoetingen op papier. Grafisch Centrum Groningen 50 jaar* (Groningen 2012)

Maiki Mijnsen, pagina 1 en een deel van pagina 3 uit 'Ik zal nooit weten' ('A B C' van Wislawa Szymborska), in *Ontmoetingen op papier. Grafisch Centrum Groningen 50 jaar* (Groningen 2012)

Pareltje in Uster

Google bracht ons als bijvangst naar Graphos, het drukkerijmuseum van Uster. Vanuit Zürich is dat vlakbij en in combinatie met een wandeling langs de Greifensee lijkt dat een leuke dag te worden.

Bij het museum kregen we een soort van persoonlijke begeleider die aan de hand van posters het onontkoombare educatieve programma in gang zette: De ontwikkeling van het schrift beginnend bij de hiërogliefen, de verspreiding van het papier maken vanaf honderdvijf na Christus vanuit China, boeken en handschriften vóór de uitvinding van het boekdrukken in Europa. Een beetje moe komen we dan in de zetterij terecht. Daar werd een regeltje gezet en dan bij het uitvullen keert plotseling de stemming helemaal om. Dat kwam, denk ik, omdat hij begon te mopperen. Plotseling werd de begeleider weer een echte zetter van vlees en bloed, die eer legt in zijn werk, die zich inspant om zijn zetsel keurig regelmatig en uitgevuld af te leveren. Hij begon eigenlijk te mopperen over correcties die in wezen veranderingen in de tekst waren. Hij sprak over de klus die je dan kreeg met het verlopen, en je hoorde het gebrek aan applaus dat deze hoofdrolspeler daarbij ontving. Je ziet dan ineens dat zo'n zetterij wel groot was, maar dat er ook veel zettters aan de bok moeten hebben gestaan met toch nauwkeurig en geconcentreerd werk. En daar tussendoor dan gesjouw met kasten en zetsel en een chef met copij en correcties en,

waarschijnlijk, allemaal haast.

De binderij die naast de zetterij lag moest eigenlijk worden overgeslagen omdat ze die nog aan het opzetten waren, maar ach, nu we er toch waren. Hier wordt wel duidelijk dat het handboekbinden al heel lang een echt marginaal gebeuren is. Nee, hoe alle apparaten werkten wist deze binder niet, maar de naaimachine waar hij het wel van wist kende hij door en door. Waar al niet aan gedacht moest worden en wat voor vakmanschap heb je dan nodig om daar efficiënt mee te produceren. Dan naar beneden waar we bij twee Linotypes terechtkomen. Hoeveel Linotypes heb ik al niet gezien in musea en bij drukkers in de ontvangstruimte? Maar deze zijn anders: deze staan áán en het lood is heet. Altijd gedacht dat een ding met zo veel stangentjes toch wel zwaarder zou gaan dan mijn oude Underwood typemachine, maar niets daarvan: met zeer lichte aanslag worden onze namen gezet. Eindelijk zie ik de matrijzen naast elkaar vallen en zie het gemak waarmee de operator er nog iets kan tussenvoegen als hij aan de vier cassettes niet genoeg tekens heeft. Je ziet het indrukken van de wigspaties en dan het gieten. Dan moet je snel kiezen wat je wilt volgen, het gietsel of het distribueren van de matrijzen. Gelukkig moeten er meer namen worden gegoten.

Tenslotte naar de drukkerij, met een echte drukker, de Cicero-lineaal stak uit zijn zak, zoals de dokter in het ziekenhuis zijn stethoscoop draagt. Hier niet één Heidelberg degel, maar drie of vier en nog een paar Victoria's. Ja, zo was het, in een echte drukkerij stond niet één pers, maar een beetje drukkerij had natuurlijk een hele batterij soortgelijke machines. Goed, in een gewone drukkerij deden die ook allemaal hetzelfde en dat is hier niet het geval. Hier gaat het toch om de demonstratie. We volgden een paar velletjes. Er werd op een Victoria, heet, een roos op gepreegd, een Heidelberg stanste er een raampje in, de volgende drukte er een stukje tekst op en weer op een Victoria worden de roos verguld. De beveiliging en de registratie krijgen bijzondere aandacht. Dan moet het met de hand worden gerild en gevouwen, want de looprichting is niet goed omdat ze natuurlijk van restpartijen papier afhankelijk zijn. Iedereen krijgt zo'n fraai kunstwerkje mee naar huis.

Dat was het einde van de rondleiding, maar er werd ook nog gewerkt aan de installatie van de Heidelberg cilinder, zodat we niet meteen wegliepen en zelfs nog een keer terug zullen moeten komen. Het hele museum draait op een aantal enthousiaste vrijwilligers en probeert een werkende drukkerij uit de zestiger jaren na te bootsen. Geen oude geschiedenis dus, maar een duidelijk samenhangend geheel van mechanische techniek. En gedreven vrijwilligers die het hebben meegemaakt en daar iets over willen vertellen.

Dus: als je alle persen al gezien hebt in andere musea en op plaatjes: hier zie je dat

het werkt, en hoe. Kijk op www.graphosuster.ch voor het adres en de (zeer beperkte) openingstijden.

Hubert van der Heijden

Christiaan Janssen: passie voor papier (en bijzonder en mooi drukwerk)

Mijn onderdompeling in papier vond plaats in een van de oudste papierfabrieken van de VS: die van Strathmore papers in Westfield, CT. Daar wisten ze met liefde, passie en aandacht papier te maken dat bijzonder in de smaak viel bij grafisch vormgevers en veeleisende opdrachtgevers.

Na een aantal jaren Lutkie & Smit Papier en activiteiten voor Strathmore Papers in Europa en Afrika besloot ik in 2007 om mij geheel te richten op de bijzondere papiersoorten.

Door de contacten die de afgelopen jaren zijn opgebouwd is een omvangrijke portfolio ontstaan van bijzondere papiersoorten. Papieren die zich prima lenen voor vrijwel alle grafische toepassingen.

Zo is Crane Lettra dé papierkwaliteit die op dit moment heel erg in is voor het moderne letterpress. Omdat het papier voor 100% uit katoen is gemaakt is het mooi zacht, maar houdt het toch voldoende body om te gebruiken voor uitnodigingen, kaartjes etc. Leverbaar in 300 en 600 gram in twee tinten.

Voor klanten die graag wat meer keus in kleur willen, of graag een structuur zien in papier is Colorplan het beste alternatief: 50 kleuren in 135-175-270-350-540 en 700 g/m². Uit voorraad leverbaar en eventueel te voorzien van een van de 25 persingen die men heeft. Helemaal bijzonder is dat dit product besteld kan worden vanaf 25 vel (minimaal 48×64 cm). Dus ook voor kleinere oplagen een prima optie.

Door de contacten met de Duitse groothandel Römerturm is er een zeer uitgebreid assortiment Japans papier beschikbaar. Van zeer delicaat 30 grams papier tot en met 200 grams karton.

Veel van deze soorten zijn vanaf 1 vel al leverbaar, al zullen de meeste klanten kiezen voor een wat grotere hoeveelheid.

Uniek bij alle producten is dat er geen minimale orderkosten zijn. Ook orders van € 50 zijn van harte welkom.

Meer informatie op christiaanjanssen.wordpress.com

Doorstart Belcampo Genootschap – een oproep

Op 16 mei 1992 zetten zekere heren die nauw verbonden waren rond het drukken in de marge en bijzonder geïnteresseerd in de verhalen van Belcampo in Groningen de bibliotheek op stelten, wijdden het *Leescaf  Belcampo* in en noteerden zo'n veertig leden als lid nadat zij zich een fraaie oorkonde tegen betaling aanschafte: het Belcampo Genootschap was daarmee een feit.

Vervolgens zagen enkele bijzondere publicaties het licht, werd geborreld ten huize van de gestorven schrijver en zijn werkkamer bezocht en werd een wervende inleiding gehouden over de cassette met daarin drie dummy's van het *Verzamelde Werk*. Maar dat verscheen nooit. Die klap kwam het Genootschap nauwelijks te boven. Bovendien verdween op onbegrepen wijze de administratie.

Het Belcampo Genootschap bestaat nu 10 jaar. Twee leden van het voormalige bestuur zijn onvindbaar, maar het derde lid is door een enthousiaste Belcampo-lezer teruggevonden. Het Belcampo Genootschap maakt een doorstart. Als eerste wordt de ledenlijst op orde gebracht. Deze oproep wil dat bereiken. Voornoemde leden wordt verzocht zich te melden. Ook andere belangstellenden kunnen zich aanmelden. Geen kosten. Wel hooggespannen verwachtingen. Belcampo zelf zei ooit: *Wie Belcampo niet leest, doet zichzelf tekort.*

Groet, Elze4 ter Harkel

Aanmelden: t.w.de.boer@gmail.com of elzeterharkel@home.nl

Agenda

Papierworkshops 2013 Water Leaf Paper & Words

Drukken met papierpulp

Tijdens deze tweedaagse workshop wordt gedrukt met een ongewoon materiaal, namelijk zeer fijn gemalen papierpulp. Eerst worden vellen papier van katoen en abaca geschept en geperst. Dan wordt met een belicht zeefdrukraam heel fijne papierpulp geschept, die zich vormt in de afbeelding in het raam. Die afbeelding wordt gedrukt in het natte vel. Na persen en drogen bevindt de afbeelding zich in het vel papier. Het is mogelijk om afbeeldingen over elkaar heen te drukken en om

dubbelzijdig te werken. Omdat het vel papier glad is kan er eventueel met andere druktechnieken overheen gedrukt worden.

We werken met een aantal vooraf belichte schepramen, maar deelnemers kunnen ook hun eigen beelden maken in een aangepaste vorm van deze techniek. De workshop wordt georganiseerd in samenwerking met het Grafisch Centrum Groningen en vindt daar plaats in de grafiekwerkplaats. Maximaal aantal deelnemers: 6. Voor aanmelding zie onder.

Data: vrijdag 1 en zaterdag 2 maart 2013.

Kosten: € 195

Nieuw: Drukken op zelfgemaakt papier

Deze workshop voor beginners en gevorderden combineert twee technieken die goed bij elkaar passen, namelijk papier maken en boekdruk. Handgemaakt papier en boekdruk bieden samen de mogelijkheid om verfijnde werkstukken te maken waarin druktechniek en drager elkaar goed aanvullen en versterken. In druksels en prenten die in boekdruk op handgemaakt papier gedrukt zijn zie je de tactiele en levendige aard van beide technieken goed terug, en komen tekst en beeld op bijzondere wijze tot leven.

Op de eerste dag van de workshop wordt papier gemaakt, van kozo (papiermoerbei) en van katoen/hennep. Terwijl het papier droogt krijgen de cursisten informatie over het zelf maken van pulp en de eisen die boekdruk stelt aan het papierproces. Op de tweede dag wordt er gezet en gedrukt. Korte teksten, clichés, en schrijfofdrachten zijn beschikbaar, maar cursisten kunnen ook eigen teksten meenemen. Cursisten gaan naar huis met een mapje druksels op eigen papier.

De workshop wordt georganiseerd in samenwerking met het Grafisch Centrum Groningen en zal daar plaatsvinden in de grafiekwerkplaats. Het maximale aantal deelnemers is 6. Voor aanmelding zie onder.

Data: vrijdag 29 en zaterdag 30 maart 2013

Kosten: € 195

Papier maken van planten

Brandnetels, ginkgobladeren, lindenbast, stro... Het zijn niet de eerste materialen waaraan je denkt als grondstoffen voor papier. Toch is het mogelijk om met deze planten (en vele andere) uniek en levendig papier te maken: zowel grof en tactiel als fijn genoeg om op te drukken. Cursisten maken kennis met alle aspecten van het papiermaken met planten. Er wordt verzameld, geknipt, gekookt, gespoeld, pulp gemalen in blender, geschept, geperst en gedroogd.

We werken op een prachtige locatie in Paterswolde (Drenthe).

Maximaal aantal deelnemers: 8

Voor aanmelding zie onder.

Data: vrijdag 21 en zaterdag 22 juni 2013.

Kosten: € 195

Papier maken voor de boekkunsten

Je eigen papier maken om op te drukken, schrijven, of om te verwerken als schutbladen of omslag in je eigen boek: dat kan tijdens deze tweedaagse workshop papier maken. We werken met gebruiksklare, hoogwaardige pulp uit de Hollander (katoen, hennep, vlas, kozo, abaca), maar cursisten leren ook zelf pulp te maken in de blender.

Cursisten krijgen informatie over de basismaterialen voor papierpulp, de eigenschappen van verschillende papersoorten en het thuis maken van papier, en experimenteren met de effecten van verschillende manieren van persen en drogen..

De workshop vindt plaats in Paterswolde (Dr.).

Maximaal aantal deelnemers: 8. Voor aanmelding zie onder.

Data: vrijdag 25 en zaterdag 26 oktober 2013

Kosten: Kosten: € 195

Alle workshops vinden plaats op vrijdag van 14.00 tot 21.00 en op zaterdag van 9.30 tot 17.30. Een warme maaltijd op de vrijdag, lunch op de zaterdag, koffie/thee, cursusinformatie en alle materialen zijn bij de kosten inbegrepen.

Docent: Pien Rotterdam. Zij is papiermaakster, margedrukker en docent en maakt al meer dan vijftien jaar papier van zeer uiteenlopende materialen. Ze verwerkt haar papier in kunstenaarsboeken in kleine oplagen, met eigen teksten en beelden.

Uitgebreide cursusomschrijving en aanmeldingsformulieren vanaf eind december 2012 op www.waterleafpaperandwords.com

Kijk ook regelmatig op deze website voor de aankondiging van andere activiteiten.

Lichtjaren — Kalenders van de Stadsdrukkerij Amsterdam

Centrale Bibliotheek van de Openbare Bibliotheek van Amsterdam, 21 vitrines op de 2e t/m 5e etage. Van 5 december 2012 t/m 29 januari 2013

Van 1735 tot 2002 heeft Amsterdam een eigen 'Stadsdrukkerij' gehad. In 2002 is de drukkerij geprivatiseerd en heet nu SDA Print + Media. Een moderne drukkerij met alle mogelijkheden voor grafische communicatie, passend in de 21ste eeuw. Vanaf 1902 tot en met 2009 heeft de Stadsdrukkerij vrijwel ieder jaar (ook gedurende de oorlogen) een kalender uitgegeven voor alle gemeentelijke diensten van Amsterdam. De gehele collectie is bewaard gebleven, inclusief een paar kleine kalenderbladen uit 1872 tot en met 1875.

Deze collectie geeft een uniek overzicht van de ontwikkeling van de grafische vormgeving in de twintigste eeuw. Grote ontwerpers als Alb. Klijn, Crouwel, Cohen, Wijdeveld, Sandberg e.v.a. hebben daaraan hun medewerking gegeven. De Stadsdrukkerij heeft altijd de ontwikkelingen in de grafische sector op de voet kunnen volgen en heeft vakbekwame, later beroemde vormgevers aangetrokken om drukwerk verantwoord vorm te geven. Daarmee hebben zij zich onderscheiden in de wereld van drukkers, die vaak alleen aandacht hadden voor het ambacht (zetten en drukken) en de vormgeving overlieten aan de opdrachtgever.

Bij de expositie van de kalenders, is er ook aandacht voor een klein aantal andere grafische hoogstandjes uit de geschiedenis van deze gemeentelijke instelling.

Openbare Bibliotheek Amsterdam

Centrale Bibliotheek

Oosterdokskade 143, 1011 DL Amsterdam

Openingstijden: Maandag t/m zondag 10.00 – 22.00 uur.

Nieuwe cursussen Grafisch Centrum Groningen

Het Grafisch Centrum Groningen start in januari met een aantal nieuwe cursussen.

Cursus houtdruk

De houtdruk is een hoogdruktechniek waarbij een graficus de vlakken en lijnen die hij wil drukken uitspaart in hout. Dit kan door met gutsen stukken weg te snijden, maar ook door vlakken uit te zagen. Door de hoger gelegen delen van het hout in te inktten en af te drukken is het mogelijk grafiek te maken die met niets anders te vergelijken is. Er kan minutieus gewerkt worden, maar ook in meer expressionistische beelden. De techniek leent zich zowel voor abstract als figuratief werk. Het is mogelijk de structuur van het hout te gebruiken of juist heel egaal te drukken. De houtdruk nodigt uit om in zeer veel kleuren te werken.

Onder leiding van Antje Veldstra leren de cursisten de technische en creatieve aspecten van deze techniek gebruiken. In de begeleiding staan de eigen stijl en onderwerpen van de cursisten centraal. Daarnaast wordt groot belang gehecht aan het ontwikkelen van kleurgevoel. In de cursus wordt gewerkt met de zogenaamde

reductietechniek: voor iedere nieuwe kleur worden lijnen en vlakken weggehaald uit de eerdere drukvorm.

Antje Veldstra studeerde in 1985 af aan Academie Minerva in Groningen. Naast houtdrukken maakt zij schilderijen, bibliothele uitgaven en objecten. Zij werkt zowel autonoom als in opdracht. Hoewel zij nooit direct naar waarneming werkt is de natuur een belangrijke inspiratiebron, zowel in kenmerken als verschijnselen. Zij exposeerde o.a. in Koetshuis Mensinge in Roden en sinds 1990 in het Singer Museum tijdens Grafiek Nu. In 1992 ontving zij de Nederlandse Grafiekprijs.
Tijd: woensdagmiddag 15.30-18.30 en woensdagavond 19.00-22.00 uur.
Prijs: € 225 voor 12 lessen van 3 uur

Cursus etsen

Het etsen is een diepdruktechniek waarin ooit de lijn het belangrijkste element was. Met een speciale naald wordt op een met etsgrond ingesmeerde metalen plaat getekend, vervolgens worden deze lijnen met zuur in de plaat gebeten. De ingekte lijnen die later op het papier worden afgedrukt hebben een heel levendig karakter. Dat geldt ook voor tekeningen waarbij de lijn direct in het metaal wordt gekrast, in de zogenaamde droge naald-techniek. In de loop van de tijd ontwikkelden zich daarnaast manieren om alle mogelijke kleurnuances en -tonen te kunnen weergeven. Ook worden etsplaten soms in kleinere stukken geknipt en over elkaar heen gedrukt, zodat de moet van de vlakken in het papier een beeldende rol kan gaan spelen.

Lieke Vreede laat haar cursisten kennis maken met de technische en artistieke kanten van het etsen. Ze krijgen de vrijheid zoveel mogelijk hun eigen ideeën te volgen en te ontwikkelen. Experiment en authenticiteit zijn sleutelwoorden. De cursus is zowel voor beginners als gevorderden.

Lieke Vreede maakte tijdens haar studie aan de Kunstacademie van Enschede kennis met het etsen. Kenmerkend voor haar werk is dat zij haar prenten samenstelt uit losse fragmenten die ze naast en deels over elkaar drukt. Figuratie wordt afgewisseld met meer abstracte vormen. Inspiratie vindt ze onder meer in de vroege culturen rond de Middellandse Zee. Ze exposeert door het hele land, o.a. in Pictura te Groningen (met De Noordelijke Etsers), tijdens Grafiek Nu in Museum De Buitenplaats in Eelde en in het Voerman Museum in Hattum.

Tijd: donderdagmiddag 15.30-18.30 en donderdagavond 19.00-22.00 uur
Prijs: € 225 voor 12 lessen van 3 uur

Cursus lithografie

In de lithografie tekent de kunstenaar zijn afbeelding op een poreuze steen, die

vervolgens wordt ingeïnk. De plekken waar de tekening staat houden de inkt vast, en geven deze onder druk van de speciale lithopers af aan het papier. Deze vlakdruktechniek laat een zeer losse tekenstijl en het gebruik van rijke toonnuanceringen toe. In de moderne kunst is de lithografie op zeer veel manieren toegepast: als medium om affiches te maken, maar ook om werk in kleinere oplagen te drukken, bijvoorbeeld voor livres d'artistes, boeken gemaakt door kunstenaars.

De cursus Lithografie wordt gegeven door Onno Broeksma. Behalve het aanleren van de technische kanten van deze techniek nemen de creatieve mogelijkheden een belangrijke plaats in. Beeldend kunstenaars krijgen de kans hun eigen artistieke fascinaties uit te werken. Bovendien is onderlinge uitwisseling erg belangrijk. Uiteindelijk is het zelfstandig kunnen werken doel van de cursus.

Onno Broeksma studeerde in 1984 af als beeldend kunstenaar aan Academie Minerva te Groningen. Hij werkt in verschillende technieken. Sinds een aantal jaar speelt de cirkel een belangrijke rol in zijn werk. Hij exposeerde o.a. op de tentoonstelling Ontmoetingen/Begegnungen in Marienhafen, de Noord-Nederlandse Grafiek Manifestatie, op Grafiek Nu in Laren en in Parijs bij Animetheque Sceaux.

Tijd: dinsdag 19.15-22.15 uur

Prijs: € 290 plus 1 prent per jaar voor 16 lessen

Voor meer informatie over de cursussen kun je van maandag tot vrijdag tussen 12.00 en 18.00 uur telefonisch contact opnemen met coördinator Hans Horn: 06 251 780 93

Per e-mail kan ook: info@grafischcentrumgroningen.nl

Warmoesstraat 41, 9724 JJ Groningen (achter De Oosterpoort)

www.grafischcentrumgroningen.nl

Dinodruk

Het Grafisch Proeflokaal Orvelte is bezig met het organiseren van de DinoDruk.

Wat is de dinodruk?

De DinoDruk is een community-art project waar meer dan 800 deelnemers aan mee gaan doen!

Wat heeft dat met grafiek te maken?

Alles, het gaat om een lino snede van 25 meter lang en 2 meter breed. De grafisch kunstenaar Aldrik Salverda heeft het totaalontwerp gemaakt, binnen dit ontwerp zijn allerlei 'vakken' die de deelnemers naar eigen inzicht in kunnen vullen. De uiteindelijke lino wordt afgedrukt met behulp van een stoomwals.

Hoe dan?

Iedere deelnemer krijgt een A4 en kan op dit formaat een eigen ontwerp maken. De deelnemer zet dit ontwerp over op de lino en gutst zijn eigen ontwerp uit. Zo ontstaat er een fraaie symbiose tussen het werk van de professional en de amateur.

Wat nog meer?

Iedere deelnemer kan natuurlijk ook een deel van het ontwerp uitgutsen en zich zo ten dienste stellen van de DinoDruk.

Wat is het doel?

Het gezamenlijk maken van een mooi en groot grafisch werk en natuurlijk gaan we voor het wereldrecord lino-snede :-)

Wanneer?

Het project gaat van start op 6 december. 29 maart is D-Day.

Meer informatie is te vinden op de site van het Grafisch Proeflokaal Orvelte: grafischproeflokaal-orvelte.nl.

Postadres: Postbus 19, 9410 AA Beilen

Bezoekadres: Melkwegje 5, 9442 PH Orvelte

0593 565818

Nieuw verschenen

Water Leaf Press

Bij Water Leaf Press verschijnt *Noorderpapier*, een stalenboek met 21 stalen plantenpapier uit de omgeving van Assen en Groningen. In dit boekje zijn stalen opgenomen van, onder anderen, papier van ginkgobladeren, lindenbast, pijpestrootje, stokroosbast, en wilgenroosje. De stalen gaan vergezeld van een inleidende tekst en uitvouwbare inhoudsopgave. Het boekje (19,5×9,5×1,5 cm) is gedrukt in boekdruk op handgemaakt papier in een oplage van 30 exemplaren, en is met de hand ingebonden en gelijmd. Boekontwerp, tekst, boekdruk, papier en bindwerk zijn van Pien Rotterdam.

Voor meer informatie en foto's kunt u terecht op de site van Water Leaf Press (zie onder).

Prijs € 49 plus verzendkosten.

Water Leaf Press, Pien Rotterdam

Wagnerlaan 17, 9402 SG Assen, e-mail: pien@waterleafpaperandwords.com, www.waterleafpaperandwords.com

Huis Clos

Net verschenen bij Huis Clos: Wiel Kusters, *En de grote rodekolen en de rode krotten rooien. Jan Hanlo's moedertaal*

Dichter/essayist Wiel Kusters geeft een nieuwe betekenis aan de experimentele gedichten 'Jossie', 'De mus' en 'Oote' van Jan Hanlo. Wie Kusters leest, zal deze gedichten die iedereen lijkt te kennen, nooit meer kwalificeren als een 'niet zo originele dada-reprise' of Hanlo-kunstje.

Uit het creatieve werk en de brieven van Hanlo construeert de dichter/essayist al 'wandeland' de context van de moeder-taal die tegenover de vader-taal staat. Waar die laatste de normatieve orde van de taal vertegenwoordigt, transparantie en gefixeerde betekenissen, staat de moeder-taal voor het anders-zijn, voor klank, lust, het troebele. Dus voor taalgebruik dat de grammatica en spelling verstoort en een nieuw orde creëert waarin de 'materialiteit' van de taal heerst, waar bijvoorbeeld 'het niet-menselijk intellect' een kans krijgt.

Nogal wat gedichten, brieven en prozastukjes in de typische moeder-taal passeren de revue, en we ontmoeten onder anderen Lieve Mai, de merel, de mus, de vader, Louis Armstrong, Lys Assia, Raimu, Bonpapa en Simon Vinkenoog in deze prikkelende verkenning van Hanlo's taalgebruik. Regels als En daarna met de mijden/ naar de wijden helpen melken/ En de grote rodekolen/ En de rode krotten rooien komen niet uit de trukendoos: ze blijken typische, betekenisvolle uitingen van Hanlo's 'tweetaligheid'. Poëzie als vakantie van de filosofie krijgt in Jan Hanlo's moedertaal een essayistische pendant.

Deze uitgave verschijnt bij gelegenheid van de 100ste geboortedag van Jan Hanlo, in samenwerking met het Letterkundig Centrum Limburg (LCL).

Ontwerp: Piet Gerards Ontwerpers. 64 pagina's. ISBN: 978 90 79020 18 8. € 15,00.

In de reeks Huis Clos Essay zijn twee nieuwe delen verschenen: *De geboorte van Boontje* en *Gebruiksaanwijzing der lyriek*.

De geboorte van Boontje. Louis Paul Boon, de avant-garde en de komst van de film.

Een essay in drie delen, tot stand gekomen in een hecht samenwerkingsverband tussen de literatuurwetenschappers /filmkundigen Annie van den Oever, Frank Nuyens en Ernst Bruinsma. Het boek biedt een heroriëntatie op de avant-garde in de literatuur door de verbanden bloot te leggen tussen de komst van de film in de lage landen en twee spilfiguren in die avant-garde: Paul van Ostaijen en Louis Paul Boon. Het biedt veel wetenswaardigs over de vertoning van de vroege film en de reacties op het publiek onder wie vele kunstenaars.

Redactie: Ben van Melick. Ontwerp: Piet Gerards Ontwerpers. 80 pagina's, ISBN 978 90 79020 16 4, prijs € 15,00.

Paul van Ostaijen, *Gebruiksaanwijzing der lyriek*, bezorgd door Matthijs de Ridder

Deze originele en invloedrijke lezing, eigenlijk bedoeld als performance, hield de grote Antwerpse dichter Paul van Ostaijen eind 1925 en begin 1926 in Brussel en Antwerpen. De jonge literatuurwetenschapper en publicist Matthijs de Ridder schreef een adequate en toegankelijke inleiding bij deze bijzondere poëtische beschouwing; zijn annotaties verklaren ook de talloze verwijzingen naar de poëtische onderstroom in de Vlaamse literatuur van het interbellum voor de hedendaagse lezer. Op deze manier uitgegeven is de *Gebruiksaanwijzing der lyriek* voor een nieuw publiek leesbaar en genietbaar gemaakt en wordt het oude meegenomen in een onverwacht verrassend leesavontuur.

Redactie: Ben van Melick. Ontwerp: Piet Gerards Ontwerpers. 80 pagina's, ISBN 978 90 79020 15 7, prijs € 15,00

Voor meer informatie zie ook onze website www.uitgeverijhuisclos.nl

Studio 3005

Er zijn twee nieuwe deeltjes verschenen in Reeks 107.

‘Afscheid’ van Dirk van Weelden

In het zeer korte verhaal ‘Afscheid’ nemen twee broers afscheid van hun vader en moeder.

2012 / 81 genummerde, in boekdruk vervaardigde exemplaren / 8 pagina's / € 8,50 (exclusief verzendkosten)

‘De toekomst’ door Cornel Bierens

Je zou kunnen denken dat deze overpeinzing in vier regels speciaal voor deze tijd van het jaar geschreven is.

2012 / 56 genummerde, in boekdruk vervaardigde exemplaren / 12 pagina's op Conqueror Vergé Peach / 124×220 mm / € 13,50 (exclusief verzendkosten)

De boekjes kunnen besteld worden bij Marc Vleugels van Studio 3005, Van 't Hofstraat 27, 2665 JL Bleiswijk, e-mail 3005@bart.nl, www.studio3005.nl/uitgeverij/

Reeks 107, een uitgavereeks in boekdruk, biedt een podium aan mensen uit de cultuur. In voorbereiding zijn titels van o.a. Anna Tilroe, Mathieu Lommen, Robin van 't Haar en Jouke Kleerebezem.

Dick Berendes typografieek

Recent verscheen *Van A tot Zetwerk, nieuwe typografieek van Dick Berendes*. Het laat het complete alfabet zien op de kenmerkende wijze die we van Dick gewend zijn. Deze typografieken zijn digitaal gemaakt, dat is nooit op de drukpers te maken. De bijbehorende prikkelende teksten zijn geschreven door Leo van der Maarel.

Een vrolijk en prachtig uitgevoerd boek, formaat 22×22 cm, hardcover, 56 pagina's. Bij voldoende inschrijving wordt het boek geproduceerd en de prijs wordt dan € 48 incl. verzending. De levering gaat vlot, want het gaat digitaal.

Interesse? Mail of schrijf mij: Dick Berendes, Vangstok 16, 1834 TS St. Pancras, berendes.typografieek@gmail.com

Het Gonst

Het eiland M – grafisch gedicht van Lies Van Gasse

Het eiland M vormt een cryptische landkaart van het ongerijmde. Lies Van Gasse maakte voor deze uitgave linsnede's die een eenheid vormen met de tekst. Het eiland M sluit qua vorm aan bij de grafische gedichten die zij al eerder uitbracht.

Dit is wat we zien:

een grijze borst, twee sporen zand,

een vale huid,

twee kleuren.

Men kan niet splijten

met de armen,

niet bouwen met wat vertakt.

Denk aan een oppervlak, te delen

met wat tegen de ochtend zwaar is.

*De rust op het eiland
is onverwacht hinderlijk.
Ik zing u met de hand
op het hart toe,
maar u bent een stip in de verte.*

Het eiland M verschijnt als bibliofiele uitgave in de reeks De Vlaamse Maat. De vormgeving van het boek is van Dick Wessels. Het is een leporello dat zich ontsluit als een landkaart. Aan de lezer om er de weg in te vinden!

Het boek meet 18,5×26 cm en bevat 12 pagina's. Het is gezet uit de letters Gill en Spectrum. Er is gedrukt in drie kleuren op Hahnemuhle (omslag) en Zerkall Bütten (binnenwerk). De oplage bedraagt 75 exemplaren waarvan er 50 als handelsuitgave zijn uitgebracht. Prijs per exemplaar: € 50 excl. verzendkosten.

Lies van Gasse (1983), is dichter, beeldend kunstenaar en leraar. Ze debuteerde in 2008 bij Wereldbibliotheek met de bundel *Hetzelfde gedicht steeds weer*. Sindsdien is ze een van de actiefste jonge stemmen in de Vlaamse poëzie.

Ze publiceerde twee graphic poems, *Sylvia* en *Waterdicht*, waarvan de tekeningen werden getoond op Watou 2011, en de met de prijs van de provincie Oost-Vlaanderen bekroonde bundel *Brak de waterdrager*.

Ook is ze stichtend lid van Hauser, een samenwerkingsproject met Annemarie Estor. Lies Van Gasse maakt in haar werk vaak de brug tussen tekst en beeld, die op fascinerende wijze gemixt worden.

www.blauhaus.tk

www.hausersgrens.blogspot.com

Dick Wessels (1945) maakt sinds 1985 bibliofiele uitgaven. In 1986 kreeg de uitgeverij een naam: Het Gonst. Oorspronkelijk was het opzet vooral voor eigen plezier en vermaak boekjes te drukken. In de jaren nadien werd een fonds gerealiseerd dat inmiddels opvalt door kwaliteit en verscheidenheid.

Oskar Pastior / und viele und so

Oskar Pastior schreef ooit 'sonetburger', een bundel waarin het sonnet als vertrekpunt werd genomen. Die reeks is vooral opvallend door de klank, het ritme en het absurd woordgebruik. Je leest een taal die niet bestaat maar wel associaties oproept met wat je zelf als begrijpelijk en vanzelfsprekend ervaart. Soms is het pure Dada. Erg vrolijk en met veel humor geschreven. Onderdeel van de bundel zijn ook series tekeningen van de hand van de auteur. Het boekje verscheen in 1983.

Pastior is afkomstig uit het Duits sprekend deel van Roemenië en bracht na de tweede wereldoorlog jaren door in de goelags. Hij was zeer goed bevriend met Herta Müller, haar roman *Atemschaukel* beschrijft eigenlijk zijn verhaal uit die periode van zijn leven. Pastior vluchtte in de jaren zestig naar Duitsland en genoot daar nadien als schrijver/dichter een grote reputatie. In 2006 werd hem postuum de zeer hoog aangeschreven Georg-Büchner prijs toegekend. Ik heb het gedicht eerst en vooral gedrukt omdat ik er van houd. Pastior inspireert. 'sonetburger' is een boek dat al jaren in mijn boekenkast zwerft en telkens weer om aandacht vraagt. Hier moest ik ooit iets mee doen.

Onlangs heb ik met veel plezier 'het eiland M' van Lies Van Gasse uitgebracht. Dat boek werd uitgebracht in de vorm van een leporello. En die vorm beviel mij zeer. Bovendien wilde ik nu nog meer gebruik maken van de biljetletter die ik al een tijdje in de schuif heb liggen.

Genoeg ingrediënten om weer eens lekker met kleur te spelen.

'und viel und so' meet 21×21 cm en is uitgevouwen 1,20 mtr. lang. Er is gedrukt in vijf kleuren op Zerkall Litho. Voor de omslag werd Hahnemühle gekozen. Als letter werd, naast de houten letter, de smalle vette Nobel en cursieve vette Antieke gebruikt.

De oplage bedraagt 35 exemplaren, de prijs per exemplaar is € 30 excl. evt. verzendkosten.

Informatie en bestellen op bij Dick Wessels, Schotensesteenweg 112, B-2100 Deurne (Antwerpen), e-mail dickwessels@skynet.be.

Meer beelden op: dickwessels.tumblr.com

Falstaff & Fakir

Onlangs – net op tijd voor de Boekkunstbeurs – zijn er twee nieuwe boekjes uitgekomen in mijn atelier:

waar is mijn beentje nou?

Dit boekje bevat een gedicht van mijn hand dat eerder is gepubliceerd in *De Gids* (in mei 2001). Mijn dochter Nina vond dat gedichtje zo mooi dat ze er tekeningetjes bij heeft gemaakt. Die tekeningen vond ik op mijn beurt zo treffend dat ik er, samen met het gedicht, een apart boekje van heb gemaakt. Wanneer je de smaragdgroene kaft openslaat vouwt het werkje zich op ingenieuze wijze uit, zodat je het geheel – tekst en tekeningen – in één keer kunt overzien.

Nina's tekeningen binnenin zijn geprint op een goede inkjetprinter; het is me namelijk deze keer niet gelukt een bruikbaar polymeercliché te maken. De tekst en het omslag incl. de kleine illustratie zijn wel op mijn eigen pers gedrukt, de tekst is gezet uit de Folio.

Formaat, ongeopend: ca. 10×10 cm. Oplage 90 genummerde exemplaren. Prijs € 10.

Jan Willem Vuijk, *Kreupelrijm voor een oud huis*

Een kreupelrijm rijmt niet helemaal ‘zoals het hoort’ en het ritme gaat soms een beetje mank. Zo’n rijm schrijven, dat kan toch iedereen? Misschien. Maar een góéd kreupelrijm schrijven, daar moet je schrijftalent voor hebben.

Jan Willem Vuijk was zo geraakt door een ontmoeting met een oud huis in een verlaten landstreek, dat hij daar een verdraaid goed gedicht over heeft geschreven. Het kreupelt soms een beetje, ja. Maar dat maakt het alleen maar mooier.

De omslagillustratie is van mijzelf en gedrukt dmv een polymeercliché. De roestkleur van het scharnier heb ik zelf gemengd. Ik gebruik drukinkt op rubberbasis van Van Son die me erg goed bevalt. Voor de tekst op het omslag heb ik aan die mengkleur veel wit toegevoegd, waardoor de letters een koperachtige glans hebben gekregen (wanneer je op de foto klikt kun je dat beter zien). Een resultaat dat me zelf verraste ;-).

Met de hand gezet uit de Folio en de Egmont. Formaat 11×15 cm oblong. Oplage 70 exemplaren. 12 pp., genaaid met cahiersteek. Prijs € 12,50.

Meer informatie bij Bertie van der Meij, Muurhuizen 47A, 3811 ED Amersfoort, e-mail info@fallstaf-fakir.info, www.falstaff-fakir.nl

Hof van Jan

Tijdens de Boekkunstbeurs in de Pieterskerk werden drie nieuwe publicaties van de Hof van Jan gepresenteerd.

De eerste betrof *Brieven van Gerrit Noordzij aan Paul Hefting*. In de jaren tachtig schreef vormgever en letterontwerper Gerrit Noordzij vijf brieven aan Paul Hefting. Het begon met mededelingen over Laurens Janszoon Coster en de uitvinding van de boekdrukunst, maar er kwam ook een keur van andere belangwekkende onderwerpen aan de orde.

Op een van de enveloppen noteerde Noordzij als inhoudsopgave: ‘betreft: God, Piet Zwart, Die Kritik der reinen Vernunft, de algemene relativiteitstheorie en mooie letters’. De brieven zijn nu gezet uit de Garamont, gedrukt in 75 exemplaren en, vermeerderd met een toelichting en diverse bijlagen, verzameld in een fraai zwart doosje.

Ook verscheen *Haaksbergen* van Detlev van Heest. In deze miniroman keert Van

Heest terug naar het dorp van zijn jeugd om er een oude vriendin te bezoeken in het plaatselijke bejaardenhuis. Met optimale benutting van de dialoog schetst de schrijver zijn verhouding tot haar en tot zijn eigen familie.

‘Weet je dat ik jou vroeger een ettertje vond?’

Ik deed het schilderij terug in de zak. ‘Ja?’

‘Je was een klier, Jij kon het bloed onder mijn nagels vandaan halen.’

Ik ging terug naar het keukentje. ‘Volgens mij ben ik niet veranderd.’

Het boekje heeft 16 bladzijden en is met cahiersteek genaaid. Het omslag is ontworpen door kunstenaar Jan Verburg.

Tot slot verscheen *Verwenteld Schaap* van Nop Maas, een klein maar fijn werkje waarin de condition humaine even kort als krachtig verwoord wordt. De titel en het omslag werden geleverd door de kunstenaar Jan Verburg; de tekst werd gezet uit de Garamont en gedrukt op So Wool White Merinos.

Al deze uitgaven zijn, zolang de voorraad strekt, te bestellen via de webwinkel van de Hof van Jan.

Korte Margarethastraat 14-16, 2011 PK Haarlem, e-mailadres info@hofvanjan.nl,
<http://hofvanjan.nl/webwinkel/>

De Vier Seizoenen

Er vallen meer kinderen uit hun bed dan uit een boom.

Leve het Scharrelkind.

Bericht aan mijn derde kleinkind. Een ode aan kleinzoon Oerian, een ode aan het leven zonder al teveel flauwekul als *digitale lifestyle*, *soundbites* en nog zo wat. Nee, dan liever de boom in of een steen over de wateren ketsen. Kom op jongen, stap het leven in.

Opa is trots en wat dwars en drukte deze leporello in vier kleuren in lood en hout, plakte er stevige platten op met marmers van Carli Frigge.

Dicht: 9×18,5 cm, open: 9×65 cm. € 20,00, excl. verzendkosten.

De Vier Seizoenen, Kluisgat 118, 9732 ET Groningen, e-mail elzeterharkel@home.nl

Ser Prop

Op 1 juni 2012, de dag dat de auteur 65 werd en afscheid nam als hoogleraar Alge-

mene taal en letterkunde aan de Universiteit Maastricht, verscheen van Wiel Kusters *Twee volksverhalen*.

De tekst van deze verhalen is door Ser J.L. Prop gezet uit de Walbaum en in zwart en rood gedrukt op Zerkall-Bütten in een oplage van vijfenzestig door de schrijver gesigeneerde exemplaren.

Het boekje meet 21×15,5 cm, telt 24 pagina's (IV, 17, III) en kost € 29,50 (excl. € 3,50 verpakkings- en verzendkosten).

Bestelling vindt plaats door het juiste bedrag over te maken op rek.nr. 44 79 523 t.n.v. S.J.L. Prop te Banholt.

In de Roozetak

Ter opluistering van zijn negentigste verjaardag heeft Johan Souverein als tiende uitgave van zijn In de Roozetak laten verschijnen Louise Labé, *Sonnetten*.

Naast de acht in het Frans geschreven sonnetten zijn vertalingen opgenomen in het Duits van Rilke en in het Nederlands van Paul Claes.

Van de 106 door de Avalon Pers uit de Romanée gezette en op Zerkall gedrukte exemplaren, werden zes in halfperkament gebonden en 100 gebrocheerd door Philip Janssen (Binderij Phoenix).

Het nawoord werd geschreven door Dr. P.J. Buijnsters.

De gesigeneerde kopergravure naar een portret van Louise Labé werd vervaardigd door Lembit Löhmus uit Estland.

Alle exemplaren zijn toegestuurd aan vrienden en bekenden van Johan Souverein.

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Bubb Kuyper, bubbkuyper@netaffairs.nl

Secretaris: Silvia Zwaaneveldt, Gerrit Doustraat 4, 2311 XP Leiden, silvia@drukwerkindemarge.org

Penningmeester: Roosje Keijser, Koningsweg 7, 3582 GA Utrecht, roosje@drukwerkindemarge.org
Overige bestuursleden: Alex Barbaix, Carolien ten Oever, Sander Pinkse
Nieuwe contribuanten/adreswijzigingen graag doorgeven aan de secretaris.

Nieuwsbrieven verschijnen vier maal per jaar, begin januari, april, juli en oktober. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk halverwege de voorafgaande maand binnen te zijn.
Bijdragen liefst per e-mail naar nieuwsbrief@drukwerkindemarge.org, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam.
Redactie nieuwsbrief: Alex Barbaix, Sander Pinkse